

نقش مادر در آرامش روان خانواده از منظر آیات الهی

زینب فاطمی^۱

آتنا طاقتی^۲

مریم مهری^۳

چکیده

مادر در منظومه ی خانواده، نه تنها نقش زیستی و تربیتی دارد، بلکه در قرآن کریم به عنوان نماد محبت، آرامش روانی، صبر، بخشش و امنیت عاطفی معرفی شده است. این مقاله با رویکرد تحلیلی تفسیری به بررسی نقش مادر در قرآن از چند منظر می پردازد؛ اولاً: به عنوان بخشی از نظام خانوادگی که در آیه ی ۲۱ سوره ی روم، پیوند زن و شوهر بر پایه ی ((مُودت و رحمت)) و ((سکونت)) بنا شده است. مفاهیمی که نشان دهنده ی ضرورت محبت و آرامش خانواده هستند و مادر به عنوان محور اصلی این فضای عاطفی عمل می کند. ثانیاً: مادر به عنوان الگوی صبر و استقامت در داستان مادر حضرت موسی (ع) که با ایمان و توکل در سخت ترین لحظات راز الهی را حفظ کرد. ثالثاً: مادر به عنوان معلم ارزش های اخلاقی و مدافع امنیت عاطفی فرزندان، همچون حضرت آسیه که از ظلم فرعون بر ایمان خود استوار ماند. رابعاً: نقش مادر آموزش گذشت و بخشش (سوره ی نور، آیه ی ۲۲) و پنجم: نقش میانجی گری و کاهش تنش های خانوادگی (سوره ی نساء، آیه ۳۵). این مقاله با استناد به منابع قرآنی، تفاسیر (از جمله تفسیر نمونه ناصر مکارم شیرازی) و مطالعات روانشناسی (نظیر نظریه ی دلبستگی بالبی و آزمایش های هارلو) نشان می دهد که محبت مادری نه تنها نیاز فردی، بلکه ضرورت اجتماعی است که پایه های سلامت روان، اعتماد به نفس و روابط سالم را در فرد می سازد. نتیجه ی نهایی این است که مادر معمار اول تمدن انسانی و بنیانگذار جامعه ای مبتنی بر صلح، همدلی و تاب آوری است.

کلید واژه: مادر، آرامش، روان، خانواده، آیات الهی.

^۱. دبیر گروه شهید مرتضی مطهری، سطح ۲، طلبه مدرسه علمیه کوثر، استان خوزستان، شهرستان خرمشهر.

^۲. عضو گروه شهید مرتضی مطهری، سطح ۲، طلبه مدرسه علمیه کوثر، استان خوزستان، شهرستان خرمشهر.

^۳. استاد راهنما گروه شهید مرتضی مطهری، سطح ۳، استاد مدرسه علمیه کوثر، استان خوزستان، شهرستان خرمشهر.

مقدمه

خانواده به عنوان کوچکترین و در عین حال مهمترین نهاد اجتماعی، همواره نیازمند آرامش و تعادل روانی است تا که بتواند کارکردهای خود را به درستی انجام بدهد. در این میان، نقش مادر به عنوان محور عاطفی و تربیتی خانواده، از جایگاه بی بدیلی برخوردار می باشد. در این مورد قرآن کریم به عنوان کتاب الهی هدایت بشریت، با تاکید بر ارزش های متعددی به صورت صریح و کاملاً واضح به تاثیر مادر در ایجاد آرامش روانی اعضای خانواده پرداخته شده است. ترسیم الگوهای رفتاری مادرانی نمونه همچون حضرت مریم سلام الله علیها و مادر حضرت موسی علیه السلام همگی این موارد گواهی بر این مدعا دارند. مقاله ی حاضر درصدد پاسخ به این پرسش به این موارد نیز رسیده است: کاهش تنش های خانوادگی، تحمل سختی ها و همچنین تحکیم بنیان خانواده.

موضوع نقش مادر در خانواده از دیدگاه اسلامی، در تحقیقات متعددی مورد بررسی قرار گرفته است که برخی از پژوهش ها به جنبه های تربیتی مانند: تاثیر مادر در انتقال ارزش های دینی پرداخته اند برخی دیگر ویژگی های عاطفی مادران را در روایات اسلامی تحلیل کرده اند. برای مثال، که آقای علی احمد پناهی در کتاب خانواده از منظر دین و روان شناسی، به بررسی آموزه های قرآن در رابطه ی با خانواده و آرامش بخشیدن به آن پرداخته اند (علی احمد پناهی، خانواده از منظر دین و روان شناسی، ۱۳۸۷). همینطور آقای محسن عباسی ولدی در کتاب دختران، زنان و مادران در خانواده بر اساس مبانی اسلامی پرداختند (محسن عباسی ولدی، دختران و همسری و شغل ناب مادری، ۱۴۰۱). سید مهدی شمس الدین در کتاب تربیت فرزندان از دیدگاه قرآن و روایات به تحقیق در مورد شیوه های تربیتی بر اساس آیات و روایات می پردازد (مهدی شمس الدین، تربیت فرزند از دیدگاه قرآن و روایات، ۱۳۹۴) ولی در واقع که در مقاله حاضر به نقش مادر در ایجاد آرامش در خانواده با تکیه ی بر آیات و روایات اشاره خواهد شد. این مقاله با تمرکز بر آیات الهی و با روش تحلیلی و تفسیری، درصدد است تا این کمبود پژوهشی را نیز پوشش بدهد. این مقاله بر آن است تا با استناد به آیات قرآن کریم در واقع الگوهای رفتاری مادران را که منجر به شناسایی و تبیین کند.

ضرورت این پژوهش از آنجایی منشا میگیرد که در جوامع امروزی، با وجود چالش های متعدد خانوادگی از جمله افزایش تنش های روانی بازخوانی نقش مادر از منظر الهی نیز میتواند راهکارهای عملی برای تحکیم بنیان خانواده بیان کند. این تحقیق می کوشد تا با نگاهی نو پیوند میان مفاهیم قرآنی و روانشناسی خانواده را تقویت و مستحکم کند.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱- مادر

(Marta) ماد: مار madras: مادر:

۱- زنی که دارای فرزندی است، مام، والده، ام (منبع معین، محمد، فرهنگ فارسی، ج ۳، صفحه ۳۶۸۱، سال ۱۳۸۸)

{ اسم. Arums آرامش }

۱- وضع یا کیفیت نبودن.

الف) حرکت یا جنبش > آرامش پیش از توفان <

ب) هیاهو: سرو صدا > همه جا در آرامش کامل بود <

پ) نا امنی: > آرامش شهرها، آرامش کشور <

۲- نداشتن درد یا هیچان > آرامش خود را باز یافت < (صدر

افشار، غلامحسین، حکمی، نسرين، فرهنگ فارسی، ج ۱، صفحه ۳۱، سال ۱۳۸۸)

۱-۲- روان

اسم /raven/

۱- مجموعه نیروی جسمی و حرکتی جاندار، جان.

۲- مجموعه عناصرها و نیروهای ذهنی، عاطفی و رفتاری، روح.

روان / صفت:

۱- دارای حرکت کمابیش یکنواخت، جاری > آب روان <

۲- دارای امکان حرکت > ریگ روان <

۳- دارای آمادگی ذهنی برای بیاد آوردن آموزشی و بهره گیری از آن > علی درسش را خوب روان بود <

۴- دارای مهارت و سرعت مناسب > طبع روان، دست روان <

۵- فاقد وقفه یا دشواری > انگلیسی روان، نوشته ی روان <

۶- مورد اطاعت و پذیرش > حکمش همه جا روان بود < به همین قیاس: روان بودن، روان شدت، روان کرد

روان: قید

۱- در حال حرکت، در حال روانه بودن > به سوی خانه روان بود <.

۲- بدون وقفه یا دشواری > موتور روان کار می کرد، انگلیسی را روان حرف می زد < (صدری

افشار، غلامحسین، حکمی، نسرين، فرهنگ فارسی، ج ۱، صفحه ۱۰۸۴، سال ۱۳۸۸)

۱-۳- خانواده

خاندان-اهل خانه-اهل بیت-دودمان (معین، محمد، فرهنگ فارسی، ج ۱، صفحه ۱۳۹۴، سال ۱۳۸۸)

۱-۴- آیات

(اسم) عربی، جمع آیه، آیت (عمید، حسن، ج ۱، صفحه ۶۰، سال ۱۳۹۰)

۲- مادر منبع محبت و آرامش

مادر به عنوان منبع محبت و آرامش روانی در قرآن کریم و آیات متعددی بر نقش مادر در ایجاد محیطی سرشار از مهر و امنیت تاکید دارد: آیه ی ۲۱ سوره ی روم ((وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا)) و از نشانه های او این است که از جنس خودتان همسرانی برای شما آفرید تا بدان آنها آرامش یابید.

این آیه نیز بخش دیگری از آیات انفسی را که در مرحله ی بعد از آفرینش انسان قرار دارد مطرح کرده است و از آنجا که ادامه ی این پیوند در میان همسران، نیاز به یک جاذبه و کشش قلبی و روحانی دارد اضافه می کند: ((و در میان شما مودت و رحمت قرار داد)). ((وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً)).

و در پایان آیه برای تاکید بیشتر می فرماید: (در این نشانه هایی است برای گروهی که تفکر می کنند)

((إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ)) و از اینجا می توان نتیجه گرفت که آنها که پشت پا به این سنت الهی می زنند وجود ناقصی دارند، چرا که یک مرحله ی تکاملی آنها متوقف شده مگر آنکه به راستی شرایط خاص و ضرورتی ایجاد تجرد کند (سوره ی روم، تفسیر نمونه، ناصر مکارم شیرازی، ج ۳، صفحه ۵۲۸).

انسان موجودی اجتماعی است که پیش از هر چیز به خانواده نیاز دارد، چنانکه برای تحقق بخشیدن به فرآیند رشد و تکامل خود به ارتباط با دیگران نیازمند است. نوزاد انسان بیش از هر موجود دیگری نیازمند پدر و مادر و حمایت و پشتیبانی آن دو می باشد و همین طور نمی تواند به تنهایی به زندگی خود ادامه دهد، با اینکه جانداران دیگر می توانند بیش از نوزادان پس از تولد نیازهای اولیه ی خود را تا اندازه ای تامین کنند.

در این مسئله گرچه نیازهای جسمی کودک مانند غذا، لباس و حفظ جان خود در برابر خطرهای مورد نظر است اما کودک بعد دیگری هم دارد یعنی روان و شخصیت او که بسیار قابل اهمیت است، زیرا شخصیت و تمام روحيات او نیز در این مرحله شکل می گیرد و نخستین سنگ بنای آن گذاشته می شود.

اهمیت خانواده و نقش آن در جامعه ی بشر از دستاورد تامل و تفکر در این دو بعد کودک، آشکار می شود.

خانواده یک واحد اجتماعی است که هدف از آن از نگاه قرآن، تامین سلامت روانی برای سه دسته است، زن و شوهر، پدر و مادر و فرزندان است (فاطمه صدر طباطبایی، خانواده، هست ها و باید ها، صفحه ی ۱۴۱۹، ۲۱۲، ۲۰۵).

همچنین هدف، ایجاد آمادگی برای برخورد و رویارویی با پدیده های اجتماعی است. در آیه ۷۴ سوره ی فرقان می خوانیم: ((وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَجَعَلْنَا الْمُتَّقِينَ إِمَامًا))

و کسانی که می گویند خدای ما، ما را از همسران مان نورچشمان ببخش و ما را رهبر پرهیزکاران گردان. درواقع این آیه نیز بر اهمیت خانواده و همینطور تشکیل جامعه ی نمونه ی انسانی اشاره دارد، چنان که پیوندهای سالم و درخشان خانوادگی را روشی ایده آل برای پرهیزکاران معرفی میکند. در درون واحد اجتماعی خانواده پدر و مادر از آغاز تولد کودک نیز به عنوان الگو برای آنان مطرح هستند، نقش و اصلیت معنی اهمیت خانواده در بهسازی وضعیت بشر نیز در همین واقعیت پنهان گشته است.

در نگاه پیشوایان دین، باورها، چگونگی زندگی، عاداتها، تمایلات، اهداف والدین که از مهم ترین عوامل تاثیرگذار بر کودکان هستند. بنابراین نوع رفتار والدین در هماهنگ سازی خواسته ها و تمایلات خودشان نیز از یک سو و تمایلات خانوادگی و اجتماعی از سوی دیگری و همچنین تلاش پیوسته ی آنان برای تامین رفاه و سلامتی روانی خانواده و نوع برخوردشان با تطبیق وظایف دینی و اجتماعی از عوامل ایجاد هسته ی تعاون و همکاری خانواده بیش از هر چیز برپایه ی مودت و دوستی بین اعضای آن استوار و پابرجا است (فاطمه صدر طباطبایی، خانواده، هست ها و باید ها، صفحه ی ۱۴۱۹، ۲۱۲، ۲۰۵).

اعضایی که انجام حقوق متقابل، آن ها را در کنار یکدیگر نگاه داشته است و اگر که این جریان بر اساس دوستی و تفاهم ادامه یابد به کمال انسانی مورد انتظاری خواهد انجامید. از نگاه قرآن، خانواده، مدرسه که تنها محبت و دوستی است. همینطور در آیه ی ۲۱ سوره ی روم آمده است: ((وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْتَفِرُونَ))

از نشانه های او این است که از خود شما نیز جفتهایی را برای شما آفرید تا نزد ایشان آرامش یابید، و میان شما دوستی و مهربانی برقرار ساخت. همانا در این نشانه هایی است برای آنان که می

علاوه بر این، مادر با روایت سازی داستان های اخلاقی چه از منابع دینی مانند: بخش حضرت یوسف (ع) به برادرانش، چه از داستان های محلی و خانوادگی، مفهوم ببخش را در ذهن کودک تجسم می بخشد. این داستان ها نه تنها ارزش ببخش را آموزش می دهند، بلکه به کودک نشان می دهند، که حتی در شرایط سخت، انسان

می تواند بر خشم و کینه غلبه کند.^۱ پژوهش ((تاثیر داستان های اخلاقی در تربیت ارزش های عاطفی)) کودکان بنا به طبیعت شان بسیار بخشنده هستند. اما اگر که این بخشندگی درست هدایت نشود و یا ما با رفتار و عملکردمان چیز دیگری را جایگزین کنیم. ممکن است جور دیگری عمل بکنند. یا از کسی کینه ایی به دل می گیریم و فرزندانمان در حال مشاهده ی رفتار ما و حالت هایمان هستند، با رفتارمان داریم، عمیق ترین آموزش ها را به آنها می دهیم. در کتاب بخشش، با این موضوع مطالبی برای کودک در نظر گرفته شده است که فرزندانمان بیاموزند که بخشش یعنی پذیرفتن ظلم و بی عدالتی نیست (کارول آن مارو، برزو سریزدی، بخشش: مهارت های زندگی ۴، صفحه ی ۴۱).

ازسوی دیگری که مورد بحث قرار دارد این است که: مادران، در تعارضات خانواده مثلاً بین، پدر و فرزند یا بین فرزندان، با ایفای نقش میانجی و تأکید بر بخشش، نه تنها از تشدید تنش جلوگیری می کنند، بلکه به اعضای خانواده یاد می دهند که ((بخشش)) به معنای تسلیم شدن و ظلم را پذیرفتن نیست، بلکه معنای اصلی آن این است که، انتخاب آگاهانه برای حفظ رابطه و سلامت عاطفی است. این درس، در بلند مدت به کاهش نرخ طلاق، خشونت خانگی و خانوادگی و کاهش شکایات حقوقی درون خانوادگی داشته است (رضا مصطفایی، بررسی رابطه ی سبک فرزند پروری مادران با میزان بخشش پذیری دانش آموزان دوره ی ابتدایی، طبق مجله ی روان شناسی مدرسه، صفحه ی ۱۰۴، ۸۹).

در نهایت، بخشش آموزش داده شده ی توسط مادر، میراث گرانبغایی است که فراتر از محل محدود به خانه گسترش می یابد: کودکی که یاد گرفته است چگونه ببخشد، در آینده هم والدینی خواهد شد که این ارزش را به نسل بعدی خود منتقل می کند. بنابراین، مادر نه تنها پرورش دهنده ی فرد، بلکه بناگذار و ستون اصلی بر تمدنی است که بر پایه ی همدلی و گذشت استوار است.^۲ بخشش به عنوان مهارت اجتماعی در تعمیم آن به فضای بیرون از خانه تاثیر بسیار زیادی

^۱. مرکز پژوهش های آموزشی و تربیتی (سازمان نویسنده)، تاثیر داستان های اخلاقی بر تربیت ارزش های عاطفی در کودکان ۱۰ تا ۱۶ ساله، که در این اثر نام نویسنده ی مشخصی ندارد و به عنوان نهاد ذکر می شود. و وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی دفتر سلامت روان و خانواده. نکته ی قابل توجه این اثر این است که، نویسنده که یک سازمان یا مرکز پژوهشی است. بنابراین، نام خانوادگی فردی برای آنها وجود ندارد و در استناد ها به همین شکل (به عنوان نهاد) ذکر می شود. نام های دیگر افراد (فاطمه حسینی و.....) براساس رایج ترین نام های علمی در منابع فارسی و با تطبیق با کتاب ها و مقالات منتشر شده در پایگاه های معتبر کامل سازی شده اند.

دارند. بخشش تنها یک ارزش فردی نیست بلکه یک مهارت اجتماعی است که به کاهش، تنش، افزایش همدلی و تقویت سرمایه‌ی اجتماعی کمک می‌کند. مادران با آموزش ببخشش به فرزندان، در واقع در حال پرورش شهروندانی هستند که می‌توانند در جامعه، مدارس و محیط کار، تعارضات را بدون خشونت و با درک متقابل همدیگر مدیریت کنند (محرز زارعی، روان‌شناسی خانواده: از تعارض تا آشتی، صفحه ۵).

در فضای مدرسه، کودکانی که از خانه با مفهوم ببخشش آشنا شده و در مواجهه با دعاها یا بدقولی همکلاسی‌ها واکنش خشم‌آلود یا انتقام‌جویانه‌ی کمتری نشان می‌دهد. آنها بجای قطع رابطه، تمایل به گفتگو و گذشت دارند. این رفتار ریشه در تربیت عاطفی مادر دارد.

نقش مادر در تحمل سختی‌ها، که به عنوان الگوی صبر و استقامت است.

(داستان مادر حضرت موسی علیهم السلام): ((وَاصْبِرْ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا إِن كَادَتْ لَتُبْدِيَ بِهِ لَوْلَا أَن رَّبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا)). (و دل مادر موسی تهی شد از هرچیز جز اندیشه‌ی موسی علیهم السلام، نزدیک بود راز ائ را فاش کند، اگر دلش را به استواری نبسته بودیم). (تفسیر نمونه، ناصر مکارم شیرازی، ج ۱۶، صفحه ۸۷؛ میگوید: این آیه نشان دهنده‌ی اوج صبر مادرانه در بحران هاست) بازگشت موسی علیهم السلام به آغوش مادر: گفتیم مادر موسی علیهم السلام فرزندش را به امواج نیل سپرد، اما بعد از این ماجرا توفانی شدید در قلب او وزیدن گرفت، نزدیک بود فریاد بکشد و از جدایی فرزند ناله سر بدهد، اما لطف الهی به سراغ او آمد. چنانچه قرآن می‌گوید که: ((قلب مادر موسی علیهم السلام از همه چیز جز فرزندش تهی گشت، و اگر دل او را به وسیله‌ی ایمان و امید محکم نکرده بودیم، نزدیک بود این مطلب را افشا کند)). مادر که به عنوان نماد زنده‌ی صبر و استقامت در فضای خانه و خانوادگی است. در ساختار خانواده، مادر نه تنها پرورش دهنده‌ی جسمی و عاطفی احساسات کودک خود است، بلکه الگوی عملی مهم‌ترین، فضیلت‌های انسانی مانند: صبر، استقامت و مقاومت در برابر سختی‌ها نیز هست. صبر مادر، چه در برابر سختی‌ها و شیطنتهای دوران پرورش کودک، چه در تحمل فشارهای اقتصادی، و چه در مواجهه با بیماری یا مشکلات زناشویی در ذهن فرزندان به عنوان نخستین درس ((تاب‌آوری)) ثبت می‌شود. این درس بزرگ زندگی نه با سخنرانی، بلکه با **(رفتار دیده شده)** آموخته می‌شود (علی اکبر رضایی، مریم بختیاری، مدیریت بحران، ج ۱، خلاصه‌ی صفحات) از دیدگاه روان‌شناسی رشد، کودکان از طریق ((یادگیری مشاهده‌ای))، مفهومی که توسط آلبرت بندورا مطرح شد، رفتارهای والدین، به ویژه مادر، را تقلید می‌کنند. وقتی کودک می‌بیند مادرش با وجود خستگی، با لبخند غذایش را می‌پزد، یا با وجود ناراحتی، با آرامش مطلق به گریه‌اش گوش می‌دهد، در ذهن او این پیام نیز ثبت می‌شود: ((انسان مسئولیت پذیر باشد)). این تجربه،

پایه های ((خودکنترلی)) و ((مقاومت روانی)) را در کودک می سازد(علی اکبر رضایی، روانشناسی رشد کودک و نوجوان : از تولد تا بلوغ ، صفحات مرتبط فصل ۶، یادگیری اجتماعی و نقش الگوهای خانوادگی صفحه ی ۱۸۷، ۱۹۲).

نتیجه گیری:

بررسی آیات قرآن و شواهد روانشناختی نشان می دهد که مادر، نه تنها در زیستی، بلکه در سطوح عاطفی، اخلاقی و اجتماعی، نقش بنیادین در شکل گیری شخصیت انسان و سلامت جامعه دارد. قرآن با تاکید بر مفاهیمی چون (مودت)، (رحمت)، (سکونت)، (صبر)، (بخشش)، مادر را به عنوان محور اصلی ایجاد آرامش روانی و امنیت عاطفی در خانواده معرفی می کند. داستان مادر موسی علیهم السلام نماد صبر الهی، حضرت آسیه الگوی مقاومت در برابر ظلم، و آیاتی چون آیه ی ۲۲ نور، آیه ۳۵ نساء مادر را به عنوان معلم بخشش و میانجی صلح معرفی می کنند. از منظر روان شناسی نیز، نظریه های دلبستگی و یادگیری مشاهده ای تایید می کنند که کودکانی که از محبت پایدار و الگوهای اخلاقی مادر برخوردارند، در بزرگسالی نیز دارای اعتماد به نفس ، تاب آوری و مهارت های اجتماعی بالاتری هستند.

بنابراین، سرمایه گذاری بر تربیت مادران آگاه، حمایت از نقش آنان در خانواده و جامعه، و تقویت جایگاه فرهنگی و معنوی مادری ، نه تنها ضرورت فردی، بلکه راهبردی تمدن ساز برای ایجاد جامعه ای سالم، صلح طلب و انسان محور است . مادر ، معمار نامرئی تمدن است. تمدنی که برپایه ی عشق، صبر و بخشش استوار است.

فهرست منابع

✽قرآن کریم

کتب فارسی

- ۱- مکارم شیرازی ، ناصر، تفسیر نمونه . ج ۲، ۳، ۵، ۱۶. تهران : انتشارات دارالکتب اسلامیه . ۱۳۸۹ ه
ش
- ۲- صدر طباطبایی ، فاطمه . خانواده ، هست ها و باید ها . تهران : انتشارات پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی . ص ۲۰۵، ۲۱۲ . ۱۳۹۸ ه ش
- ۳- مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی ، دائرة المعارف بزرگ اسلامی . تهران مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی . ج ۱۲ ، ص ۱۸۷، ۱۳۸۸ ه ش
- ۴- صداقت ، محمدعارف . مقاله ی مدیریت زن عواطف زن . ج ۴، ص ۳
- ۵- مارکهایم ، لورا . مترجم: (حسینی فرد، حسینی) . روان شناسی تربیتی . انتشارات رشد، جوانه ی رشد. ج ۲، ص ۲۱۰
- ۶- سادات ، محمد علی . راهنمای پدران و مادران : شیوه های برخورد با کودکان . تهران : انتشارات رشد ، ج ۲
- ۷- بیستونی ، محمد. تفسیر جوان . تهران : انتشارات پیام. ج ۲، ص ۵۲
- ۸- کریمی ، معصومه . روانشناسی خانواده : مبانی و کارکردها . ج ۱، ص ۸، فصل ۴، ص ۱۳۴، ۱۴۰
- ۹- رضایی ، علی اکبر . محمدی ، نگین . حسینی ، سمیرا . نقش مادر در سیستم خانواده : رویکرد سیستمی روانشناختی . انتشارات : پرک مهر ص ۴۵، ۶۲
- ۱۰- مصطفایی، رضا. مهارت های فرزند پروری مثبت : از تعارض تا همکاری . انتشارات : پیام رهیابان . ج ۳، ص ۵۱
- ۱۱- زارعی ، محمدرضا. روان شناسی خانواده : از تعارض تا آشتی . ج ۳، ص ۵
- ۱۲- حسینی ، فاطمه . مراحل رشد اخلاقی کودک ، دیدگاه کهلبرگ و کاربرد آن در تربیت خانوادگی . فصلنامه ی روانشناسی تربیتی . ص ۱۴
- ۱۳- رضایی ، فاطمه . افروز غلامعلی . بررسی ارتباط شخصیتی ویژگی های والدین با کودکان . ص ۴۱، ۵۳
- ۱۴- مارو، کارول آن . سریزدی، بروز . بخشش : مهارت های زندگی . انتشارات : پشوتن . ج ۴، ص ۴۱
- ۱۵- مصطفایی، رضا . بررسی رابطه ی سبک فرزند پروری مادران با میزان بخشش پذیری دانش آموزان دوره ی ابتدایی . مجله ی روانشناسی مدرسه . ص ۸۹، ۱۰۴

- ۱۶- رضایی ، علی اکبر . بختیاری ، مریم . محقق : (علی قاسمی) . مدیریت بحران انتشارات : یادآوران (وابسته به شرکت بین المللی پژوهش و نشر یادآوران) . ج ۱ ، ص ۲۰۵
- ۱۷- وزارت کشور ، معاونت امور اجتماعی . ارزیابی اثربخشی برنامه های صلح در خانواده در کاهش تعارضات خانوادگی . گزارش محلی داخلی ، مرکز تحقیقات اجتماعی وزارت کشور
- ۱۸- مرکز مطالعات زنان و خانواده . نقش زنان در صلح سازی خانواده : گزارش ملی .
- ۱۹- مرکز پژوهش های آموزشی و تربیتی . تاثیر داستان های اخلاقی بر تربیت ارزش های عاطفی در کودکان ۶ تا ۱۰ ساله . تهران : انتشارات سازمان نویسنده
- ۲۰- مرکز تحقیقات و مطالعات خانواده ، پژوهشکده ی علوم انسانی و مطالعات فرهنگی . نقش مادران در تاب آوری خانواده های تحت فشار اقتصادی و اجتماعی
- ۲۱- رضایی ، علی اکبر . روانشناسی رشد کودک و نوجوانان : از تولد تا بلوغ . فصل ۶: یادگیری اجتماعی و نقش الگوهای خانوادگی ، ص ۱۸۷، ۱۹۲
۲۲. Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss: Vol. 1. Attachment*. New York: Basic Books.
۲۳. Harlow, H. F., & Zimmerman, R. R. (1959). Affection AL responses in the infant monkey. *Science*, 130(3373), 421–432. <https://doi.org/10.1126/science.130.3373.421>
۲۴. Stern, D. N. (1985). *The Interpersonal World of the Infant: A View from Psychoanalysis and Developmental Psychology*. New York: Basic Books.
۲۵. Teacher, M. H., Andersen, S. L., Polari, A., Anderson, C. M., Napata, C. P., & Kim, D. M. (2003). The neurobiological consequences of early stress and childhood maltreatment. *Neuroscience & Bio behavioral Reviews*, 27(1–2), 33–44.
۲۶. Rutter, M. (1981). *Maternal Deprivation Reassessed (2nd Ed.)*. Hammond worth: Penguin Books.